

kiadását (1887—89) az eredeti kiadások évszáma alapján a csoport élére helyezi. Véleményem szerint ezt az eljárást a többi kiadásoknál is be kellett volna tartani s pl. a DELIUS-féle kiadást, melyből csupán a 2. és 3. kiadás van meg, az 1-ső kiadás évszáma alá tenni, még pedig közvetlenül egymás után. Szintügy jártam volna el pl. a DYCE-féle kiadásokkal is, melyek most egymástól elszakítva állanak a katalogusban. Ami a fordításokat illeti, talán jobb lett volna két főcsoportot megkülönböztetni, ilykép: magyar fordítások; egyéb fordítások s utóbbi csoportban a nyelvek szerint osztályozva adni az anyagot. Nem ártott volna az A. és B. szakcsoportok közé egy külön szakcsoportot iktatni a «válogatott művek» számára, amelyek most az «összes művek» csoportjában nyertek elhelyezést. A magyar fordítások közül pl. csakis az 1879—80. évi és az 1903. évi kiadások fedik az «összes művek» fogalmát.

Az amúgy is igen áttekinthető beosztású kötet használatát nagyon megkönnyíti a gondos név- és rendszómutató. GULYÁS PÁL.

Hajnal István: Írástörténet az írásbeliség felüljárása korából.
Budapest, 1921. Budavári Tudományos Társaság. 8-r. 173 l.
+ 23 tábla.

A tudományok történetének talán legérdekesebb és legtanulságosabb lapjai azok, amelyek a diplomatika történetének utolsó fejezetét mutatják be: az oklevéltan speciális kritikai módszerének kialakulását a múlt század második felében. Néhány történelmileg alaposan iskolázott alkotó szellemnek (SICKEL, FICKER, BRUNNER) köszönhetjük ezt, akik a történet- és jogtudományból teremtették meg a diplomatika tudományát és sajátos módszerének kifejlesztésével mondhatni az exakt tudományok sorába emelték. Ezzel azután e tudományág fejlődésében is jelentős változás következett be: míg ugyanis addig az oklevelekkel csak mint a politikai történet forrásaival foglalkoztak, most értékesíteni kezdték őket a művelődés-, jog-, gazdaság-, sőt nyelvtörténet szolgálatában is. E diplomatikai kritikának fő eszközei az *írás- és stílus-összehasonlítás* lévén, elsőrangú szerephez jutott egy másik történeti segédtudomány is: a *paleografia*. A *segédtudomány* elnevezés logikailag nem volt ugyan soha helytálló, mert hisz' tisztán a vizsgálódásainkat vezető szempontoktól függ, hogy melyeket soroljuk ide, ma már pedig még hagyományos gyakorlati jogosultságát is elvesztette e megkülönböztetés, amikor az okleveleket, mint történeti jelenségeket s az írást, mint az emberi műveltség egyik igen fontos jelenségét tisztán önmagukért vizsgáljuk, amikor mindkét

diszciplína maga tűz ki magának feladatokat s azok megoldására az ő saját külön módszerével törekszik.

Az újabb magyar oklevéltani irodalom jelentős eredményei már ez exakt módszer alkalmazásának gyümölcsei. Nagy szerephez jutott ezekben a precíz írásösszehasonlítás is, de speciális paleografiai tanulmányokkal irodalmunkban eddig még nem találkoztunk. Annál nagyobb örömmel kell üdvözölnünk HAJNAL Istvánnak munkáját, mely, mint címe is mutatja, tisztán paleografiai tanulmány. Címe nem a legszerencsésebb; annyira általános, hogy nem ad közelebbi felvilágosítást, miről is van szó a munkában, s a vizsgált korszakra utalás is olyan terminus technikus, amelynek ismerete a legszorosabb szakkörökön kívül nem várható.

A következőkben először részletesen ismertetjük HAJNAL munkájának gondolatmenetét és eredményeit, — folyóiratunk olvasóit igen közelről érdekelheti ez a téma, — azután néhány megjegyzésünket fogjuk rá vonatkozólag megtenni.

HAJNAL paleografiai kutatásainak célja — mint egy helyt maga írja (99. l.) — eredetileg az volt, hogy a bécsi és budapesti levéltárak írásanyagát összehasonlítva a formák különbségéből bizonyos szabályokat vonjon le az írásbeliséget illetőleg. Az összehasonlító munka után azonban kitént, hogy a két ország írásai körülbelül azonos divatokat követnek és lényeges időbeli különbséget nem lehet megállapítani. Ekkor távolabbi vidékekkel kezdte meg az összehasonlításokat. Délre, Olaszország felé hamarosan idegen írásterület határaitra akadt, nyugatnak azonban, Franciaországot is beleértve, bizonyos egységet tapasztalt.

Ennek megállapítása után azt az 50, illetőleg 100 évnyi különbséget kezdte keresni a formák terjedésének idejében, amely WATTENBACH-nak, illetőleg GIRY-nek általánosan elfogadott nézete szerint eltelt, míg az egyes új meg új írásformák nyugatról elindulva a legkeletibb vidékekre megérkeztek. A XII—XIII. század átdolgozása után azonban kiderült, hogy ez az elmélet nem állhat meg, mert *ugyanazon emberöltő ugyanazon írást írta Franciaországban is, Ausztriában és Magyarországon is.*

E meglepő eredmény okainak felderítését és megvilágítását tűzte ki most további feladatául a szerző.

Hogy a későbbi nagy változások talaját megismertesse a X—XI. századdal kezdi meg vizsgálódásait, amely korban az írás szerepe a leg-

mélyebbre sülyedt (*Az írásreakció kora*, 8—19. ll.); használata majdnem csak tisztán a könyvirásra szorítkozott, de a könyvipar sem volt virágzó: csak kegyeletes vagy tudományos, de nem gyakorlati célból írtak.

Erre a krízisre, amelyet az írás e századokban átélt, hirtelen és nagy fellendülés következett. Az írás technikája a XII—XIII. században úgyszólván tízévről-tízévre változik, mindig fürgébb, mozgékonyabb lesz, egymásután veszi fel azokat az elemeket, amelyek nélkül a mai folyóírás el sem képzelhető, de amelyek akkor még újdonságok voltak. Ez a folyóírás azonban nem volt még általános készség, hanem mester-munka, előkelő művészet, előkelő hivatás szaktudása s fejlődését és terjedését nem lehet az általános írásgyakorlat és írásoktatás alapján megmagyarázni (*A mesterírások kora*, 20—31. ll.).

A következő fejezetben (*Az oklevélírás terjedése*, 32—45. ll.) megállapítja, hogy nem egyes helyi centrumok termelték az írásokat, hanem a fejlődésnek egységes volt a menete, s a centrumok ennek az egységes haladásnak vezetése alatt állottak. A császári és pápai oklevélírások hatásának elmélete nem állhat meg; Olaszországban egészen más írásvilágot találunk s bármennyire csodálatos is, nem erről a területről, hanem nyugatról tanulták a mieink az írást: *Franciaországtól Magyarorszáig egységes típus uralkodik, sőt a fejlődés egyes kisebb korszakai közötti időbeli eltérés nincsen, az egyes formák lényegükben azonosak keleten is, nyugaton is*. Ezt bizonyítja a következő fejezetben (*A keleti és nyugati okleveles gyakorlat párhuzamos fejlődése*, 46—66. ll.) úgy a belső, mint a külső tulajdonságokra vonatkozólag.

Azt kutatva már most, hogy kik voltak az oklevelek írói (67—83. ll.), megállapítja, hogy tanult, egyetemet végzett világi papok voltak ezek s mint a magister cím gyakorisága a mi okleveles területünkön mutatja, az *artium facultas* végzett növendékei voltak. *Az egyetemek szerepének tisztázása volt tehát a következő feladat* (84—94. ll.). Az olaszországi egyetemek nem lehettek annak a Közép-Európának nevelői, amelynek tanult osztálya akkor csupa papokból állt; ezzel szemben a *párisi egyetem* félig-meddig egyházi testület volt, ahol a felsőbb jogtudományok a kánonjogban merültek ki; ez volt a művelt papság nevelője. Ezen az egyetemen a *facultas artium* játszotta a legnagyobb szerepet s ez tömegesen gyártotta a magistereket.

Kétségtelen tehát, hogy az egyetemek voltak az írásterjedés központjai, (94—101. ll.), ahol a klerikusok ezerszámra forgatták a tollat s ahol az oklevél-tannal — a retorika jórészt abból állt! — oly behatóan

foglalkoztak. Minthogy az egyetemek között *Páris* vezetett, *Párisnak kellett diktiertnia az írásfejlődés menetét egész Közép-Európára nézve.*

A mű második részében (*Paleografiai rész*, 102—160. ll.) szerző az írás két évszázados fejlődésének vázlatát adja a nyugati és keleti írások összevetésével, 23 táblával illusztrálva fejtegetéseit; három korszakra osztva (1100—1180; 1180—1240; 1240—1280) vizsgálja a legminuciózusabban hasonlítva össze a különféle paleografiai albumokban, gyűjteményekben publikált külföldi okleveleket a hazai okleveles anyaggal s ez alapos összehasonlítás eredményeként megállapítja, hogy a *nyugati íráscsoportok formáinak a keletiek többé-kevésbé pontos, de egyidejű vissza-tükrözései.*

Felesleges volna e részletes ismertetés után külön rámutatni még HAJNAL tanulmányának szinte szenzációs eredményeire. A tudományok történetében nem az első eset, hogy valaki nem sajnálja a fáradságot s alaposabban szemügyre vesz hosszú idő óta általánosan helyesnek elfogadott tételt s akkor kiderül, hogy az egyáltalán nem állhat meg. GIRY és WATTENBACH tételének megdöntése volt az első eredménye HAJNAL kutatásainak, az erre támaszkodó további vizsgálódások azután egész sorát nyújtották a művelődéstörténet, főképp a közoktatástörténet s a diplomatika szempontjából elsősorú új megállapításoknak.

Szerző módszere finom és gondos; nem először használja az írásösszehasonlítás kényes fegyverét, IV. BÉLA kancelláriájáról írt első munkája (*Turul*, 1914.) is már alapos írásösszehasonlítás alapján készült. Itt természetesen még jobban belemélyedt, mint egy helyen írja, személyes élményévé tette a különböző írásokat azzal, hogy próbálta utána rajzolni; nagyon helyes módszer, mert tudjuk, hogy írásösszehasonlításnál nem a betűk alakja a fontos és döntő, hanem a betűk duktusa. Bár tulajdonképp csak az oklevélírással foglalkozik, sok figyelemreméltó megjegyzésével találkozunk a könyvirásra vonatkozólag is, ami annival becselebb, mert a paleográfia ez ágát nálunk nem méltatták még figyelemre s hiányzik ehhez még a legelső szükséges lépés is: a magyarországi kódexek teljes jegyzéke.

Szerző hatalmas lendülettel fogott munkájához; — csakis így lehetett ez ilyen eredményes — azért nem is megrovásképp említjük, de nem hagyhatjuk említés nélkül, hogy kissé tovább is ugrott a kellesténél, amikor azt állapítja meg, hogy az írásbeliség hirtelen fellendülése és az írástechnika fejlődése *önálló esemény*, amelynek külön története van és amelynek önálló hatásaival is számolnunk kell. (21. l.) Ha bevezető soraink-

ban hangsúlyoztuk is a diplomatika és paleografia művelésének öncélúságát, az még nem jelenti azt, hogy az oklevél és az írás fejlődése önálló esemény. Már az első fejezetnél (*Az írásreakció kora*) éreztük a hiányát annak, hogy nem hívja HAJNAL segítségül a diplomatikát s nem az oklevél elleni reakcióval magyarázza meg az íráshasználat súlyedését; a diplomatika az *oklevél elleni visszahatás* periodusának nevezi ugyanezen korszakot, a X—XI. századot, amikor a frank birodalom feloszlása után a germán népkarakter bizalmatlansága az oklevelekkel szemben felülkerekedvén (— «die Urkunde ist etwas von Haus aus ungermanisches» — mondja AMIRA) a carta eltűnik s notitiák vagy egyszerű, minden hitelességet nélkülöző feljegyzések helyettesítik. Oka pedig ennek az volt, hogy az oklevél, melynek nem volt semmi látható bizonyító jegye, elvesztette bizonyító erejét. A diplomatika, valamint a gazdaság- és jogtörténet segítségét nem lett volna szabad mellőzni, mert hisz' az írás csak eszköz volt s azt a materiális alapot kell keresni, amely fejlődése hullámzásainak oka s magyarázója. MITIS, REDLICH nagyon szépen megvilágították ebből a szempontból ezt a korszakot s nálunk EGKHART értékesítette először kutatásaik eredményét, helyes világításba helyezvén XI. századi okleveleink szerepét és jelentőségét.

Igy azután a XII. században bekövetkezett fellendülést sem fogjuk teljesen önálló eseménynek felfogni; a priuszt ott is a jogélet fejlődésében fogjuk keresni s megtalálni: a jogtudomány művelésének hatalmas fellendülésében, továbbá a gazdasági élet erősebb felvirágzásában, ami fejlettebb írásbeliséget kívánt s mindez együtt eredményezte azután annak nagy fellendülését. Nem tagadjuk, hogy az írástechnika fejlődésének is volt viszont úgy a jog- mint a gazdasági életre hatása; tudjuk pl., hogy a szerződési jogban a fejlettebb írásbeliségnek, tehát az oklevelek nagyobb szerepre jutásának köszönhető, hogy a XIII. században a szóbeli formálszerződés jelentősége mindjobban csökken s a consensualis szerződéseknek enged teret, de természetének s szerepének megfelelőleg inkább az írás volt alávetve különféle hatásoknak. A IV. Béla kancelláriájáról írt tanulmányában, azt hisszük, közelebb járt az igazsághoz, amikor az okleveles gyakorlatunkban a XIII. század derekán bekövetkezett nagy változásoknak okait a hazai jogélet megizmosodásában kereste. (*Turul*, 1914. 19. l.)

Nagyon óhajtandó volna, ha szerző, aki annyi rátermettséget mutatott e munkájában, tovább folytatná ily irányú kutatásait; számos oly idevágó kérdés van, mely egyformán érdeklí a diplomatikust s a

jogtörténészt is s amelyekre ő volna hivatva megadni a választ. Ilyen pl. a hiteles helyek okleveleinek alapos átvizsgálása után felderítése annak, miként terjedt el a XIII. század első felében a legujabb írástechnika a központból a legmesszebb fekvő kis konventekbe; ezzel azután megvilágíthatnók a korai formula-egyezőségeket is a hiteles helyek gyakorlatában.

TRAUBE a paleografia tudományának legmagasabb rendű feladatát így határozza meg: «Sie stellt neue und eigene Probleme, gibt Kunde von ganz zarten Schwingungen der geistigen Welt, deckt Bezüge auf, die zwischen den einzelnen Stätten der Kultur bestehen, Bezüge von denen sonst jede monumentale und literarische Überlieferung schweigt.» Mintha csak HAJNAL most ismertetett munkájának jellemzését adná e sokat mondó, tömör meghatározásban; s ennél nagyobb dicséretet nem is mondhatunk könyvéről, amelynek megjelenéséért a Budavári Tudományos Társaságot illeti köszönet és elismerés. HOLUB JÓZSEF.

Isoz Kálmán: *«Latin zenei paleografia és a Pray-kódex zenei hangjelzései.* Budapest, 1922. Budavári Tudományos Társaság. 8-r. XII, 128 l. I színes mell.

Szigorúan szakszerű tudományos mű: nagy fáradtsággal megszerzett alapos tudásnak és külön a jelen témára fordított nagy szorgalomnak gyümölcse. A szerző szerényen elhallgatja, hogy a mai kótairás őseit: a neumákat s általában a zenei hangokat sejtető írásjeleket, sokkal nehezebb felismerni, azaz elolvasni, mint a beszéd hangjainak ősrégi látható jeleit. Könyvét a hangjegyírás első érdemleges magyar monográfiájának kell tekintenünk (mert ő is látatlanban: csak pontosság, illetőleg kegyelet szempontjából említi fel HOFECKER Imre kis kézikönyvét: «A neumák története és megfejtése»); ennek az érdemes zenei írónak ugyanis 1890 táján megjelent nagyszámú könyvei legnagyobbbrészt hiányzanak nyilvános könyvtárainkban, de a legtagabb zenei körökben is mindig ismeretlenek voltak — mondhatom: nemlétezőknek tekintendők). Isoz műve tehát nemcsak komoly értékű, hanem hézagpótló is; kiadásáért a legteljesebb elismerés illeti a Budavári Tudományos Társaságot, amelyet áldozatkészségében csakis ideális szempontok vezérelhettek.

A derék monografia, talpraesett bevezetés után, csak a latin paleografiára szorítkozik, itt azonban kimerítően tárgyalja a zenei írás módjait, ezek fejlődését, földrajzi elterjedését, s itt megállapítja, hogy kódexünk neumái német hatásra vallanak. A könyv második fele a leg-